

อิบну อิสฮาก กับผลงานชีเราะฮ์¹

มูหัมมัดรอฟลี แวะมะมะ *

บทนำ

บทความชิ้นนี้ผู้เขียนได้เรียบเรียงจากบทนำตำราชีเราะฮ์ของอิบну อิสฮาก ฉบับที่พิมพ์โดย ศ.ดร.มูหัมมัด หะมีดูลลอฮ์ เพื่อนำเสนอชี้แจงประวัติของท่านอิบну อิสฮากในภาพรวมและวิเคราะห์สถานภาพของท่านในการรายงานชีเราะฮ์โดยอาศัยคำพูดและคำวิพากษ์วิจารณ์ของบรรดานักปราชญ์และบรรดาอุลามาอ์ร่วมยุคกับท่านและยุคต่อมา ทั้งนี้เพื่อพิสูจน์ถึงคุณค่าผลงานของท่าน และผลงานของบรรดาผู้ที่รับรายงานจากท่าน

เชื้อสายต้นตระกูล

อิบнуอิสฮาก มีชื่อเต็มว่า มูหัมมัด บุตรอิสฮาก บุตรยะซาร์ บุตรคิยาบ (บางครั้งก็เรียกว่า อิบнуยะซาร์ บุตรกุฟาน) อัลมูญญอลิบี (คือ ก้อยซ บุตรมะฮฺมะฮ์ บุตรมูญญอลิ บุตรอัคฺลมะนาฟ) อิบнуสะอัด กล่าวไว้ในหนังสือฎอบากอด อัลกูบรอว่า “ท่านยะซาร์ซึ่งเป็นปู่ของอิบнуอิสฮากนั้น เป็นหนึ่งในเหลยศีกจากสงครามอัญญุดัมร์ (Aynu At-Tamr)” (อิบну สะอัด, ฎอบากอด อัล กูบรอ, 7/2, : 62) อิบนุกุฎัยบะฮ์ ได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า “ท่านยะซาร์เป็นหนึ่งในบรรดาเหลยศีกจากอัญญุดัมร์ ที่ท่านคอลิด บุตรอัลวะลีดได้ส่งมายังเมืองมะดีนะฮ์เพื่อมอบให้แก่ท่านเคาะลีฟะฮ์อับบาส” (อิบนุ กุฎัยบะฮ์ : 247) ท่านอัลคอกุ๊บบ อัลบัฆดาดีได้บันทึกในหนังสือตาริคุลบัฆดาดีไว้ว่า “ ผู้เป็นเหลยศีกนั้นไม่ใช่ยะซาร์ แต่เป็นบิดาของเขาคือคิยาบ ซึ่งเป็นทาสของอิบนุมะฮฺมะฮ์” (อัล คอกุ๊บบ อัล บัฆดาดี, 1 : 216) ข้อความนี้ อัลคอกุ๊บบรับสายรายงานจากอัลฮัยษัม บุตรอะดีย์ และอัลมะดาอินีย์ และเข้าใจว่าน่าจะเป็นสายรายงานที่ถูกต้องที่สุด เพราะว่าเป็นไปได้สูงที่เมื่อกุฟานเข้ารับศาสนาอิสลามแล้วนายของเขาได้ตั้งชื่อใหม่ว่า “คิยาบ”

* นักวิชาการศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา

สงครามอัยนุ้ดดีร์ เกิดขึ้นในสมัยของท่านเคาะลีฟะฮ์อบูบักร ในปีที่ 12 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ศักราช ณ สถานที่แห่งหนึ่งใกล้กับเมืองบัสเราะฮ์ ในช่วงนั้นท่านเคาะลีฟะฮ์ยังเป็นเด็กอยู่สันนิษฐานว่าเคาะลีฟะฮ์ได้ให้กำเนิดบุตรชายที่มีชื่อว่ายะซาร์ในปีที่ 20 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ศักราช ส่วนยะซาร์ได้กำเนิดบุตรชายที่มีชื่อว่าอิสฮากในปีที่ 53 และได้กำเนิดหลานชายชื่อหมัมมัดในปีที่ 85 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ศักราช ในหนังสือตารีคุดกาบิรของอิมาม บุคอรี ในหนังสืออัญญาอากอตของอิบนุ สะอ์ด และอบูอับดุลลอฮ์ต่างก็บันทึกสอดคล้องกัน ยกเว้นอัลคอฎิบ อัลบัฆดาดีย์ที่ให้ข้อมูลแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะว่าท่านได้ยืนยันว่าทาสจากอัยนุ้ดดีร์นั้นเป็นคนละคนกัน (อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดีย์ : 216-217)

อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดีย์ ได้รายงานจากอับดุลลอฮ์ อิบน์ญะฟาร์ อิบน์ คิริสตะวัยฮ์ จากยะกูบ อิบน์ซุฟยานว่า อิบน์อิสฮากเป็นชาวอิหร่าน แต่อัลเบกรีย์ได้กล่าวในหนังสือสารานุกรม มุอ์ญิม ในหัวข้ออัยนุ้ดดีร์ ไว้ว่า “คอลิด อิบน์ลวะลิด ได้พบเด็กชาวอาหรับจำนวนหนึ่งที่ถูกรับไว้ กุสรอจิบเป็นตัวประกันอยู่ในโบสถ์ที่อัยนุ้ดดีร์ เด็กเหล่านี้จะถูกส่งกระจายไปยังเมืองขามและอิรัก ปู่ของอัลกัลบียี นักปราชญ์ผู้รอบรู้เกี่ยวกับศาสตร์ชาตัตระกูล (Ilm Ansab) และปู่ของท่านหมัมมัด อิบน์อิสฮาก ผู้นิพนธ์อัลมะฆอซีฮ์ก็มาจากเด็กชาวอาหรับเหล่านั้น” อาจเป็นเพราะเหตุดังกล่าว นักบูรพาคดีบางท่านจึงคิดว่าปู่ของอิบน์อิสฮากเป็นชาวคริสต์ การที่อิบน์อิสฮากรอบรู้เกี่ยวกับคัมภีร์ไบเบิลนั้นไม่ได้หมายความว่าเด็กชาวอาหรับที่ถูกจับเป็นตัวประกันในเปอร์เซียเหล่านั้นเป็นชาวคริสต์ เพราะอิบน์อิสฮากเองก็ไม่สืบทอดความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์ไบเบิลจากปู่ของท่าน หากแต่เรียนรู้จากนักปราชญ์ร่วมสมัยกับตน บางครั้งอิบน์ อิสฮากจะประมวลเนื้อหาจากคัมภีร์ไบเบิลในการสาธยายคุณลักษณะของศาสดา² ในหนังสือมิฆานุล อิตดาล ของอัชชะหะบียี (เล่ม 3 หน้า 23) ที่รับสายรายงานจากอิบน์ อิสฮากก็มีเนื้อหาในลักษณะเดียวกัน เช่น อัชชะหะบียีได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการมองเห็นพระเจ้าของท่านศาสดามุหัมมัด ซึ่งรับสายรายงานจากยูซุส อิบน์ บุกัยร์ จากอิบน์อิสฮาก จากอับดุลเราะหมาน อิบน์ อัลฮาริส จากอบูสะละมะฮ์ว่า “อิบน์อุมร์ ได้ส่งชายคนหนึ่งไปยังอิบน์ อับบาตเพื่อจะสอบถามว่าศาสดามุหัมมัดเคยเห็นพระเจ้าหรือไม่ อิบน์อับบาตได้ตอบว่า : ใช่ ศาสดามุหัมมัดเคยเห็นพระเจ้า พระองค์ทรงพำนักอยู่บนบัลลังก์ซึ่งทำด้วยทองคำและมีมะลาอิกะฮ์ 4 ท่านกำลังแบกบัลลังก์อยู่ มะลาอิกะฮ์ท่านแรกมีรูปร่างเป็นมนุษย์ ท่านที่สองมีรูปร่างเป็นราชสีห์

ท่านที่สามมีรูปร่างเป็นวัวตัวผู้ และท่านที่สี่มีรูปร่างเป็นเมงป่อง มีเตียงทองคำอยู่เบื้องหน้าท่ามกลางสวนที่เขียวชอุ่ม.....” เรื่องราวเหล่านี้คงจะประมวลมาจากคัมภีร์ ไบเบิลยูหนานา (John 4 / 1-7)

บทกวีของอุมัยยะฮ์ อิบน์ อะบิฮัสมัด สมัยก่อนอิสลามก็มีความคล้ายคลึงกันกับเรื่องราวดังกล่าวนี้ สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรายงานอิสราอีลียะฮ์ แต่เป็นอิทธิพลของวรรณกรรมคริสต์ที่มีต่อวรรณกรรมอิสลาม คัมภีร์ไบเบิล (Tawrat) ก็มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมอิสลามมากมาย เช่น เรื่องราวของฮาเบล ในหนังสือตาริกฎอบารีย์ (1/41) เหมือนกับในไบเบิล-ตักวิน (Genesis 1/9-16) เรื่องเกี่ยวกับอายุของศาสดายูซุฟในหนังสือตาริกฎอบารีย์ (1/413) เหมือนกับในไบเบิล-ตักวิน (Genesis 50/22) ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวกับเรือของศาสดานูห ในหนังสือตาริกฎอบารีย์ (1/189-212) นั้นสอดคล้องกับเรื่องที่ปรากฏในไบเบิล-ตักวิน (Genesis 6/14)

อัญญอบารีย์ได้บันทึกว่า อิบน์อิสฮากมีอาสาสองคนซึ่งเป็นลูกของยะฮ์ยาฮ์มีชื่อว่ามุซอและอับดุลเราะหมาน ท่านทั้งสองได้รายงานว่ “อิบน์อิสฮากเป็นหนึ่งในนักปราชญ์ที่รอบรู้เกี่ยวกับมะฆอซีฮ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมะฆอซีฮ์ของท่านศาสดามุฮัมมัด รอบรู้เกี่ยวกับเรื่องราวและชาติตระกูลของชาวอาหรับ และเป็นผู้รายงานบทกวีของชาวอาหรับ เขาเป็นผู้ที่มีความรู้ที่ลึกซึ้ง อยู่กับความรู้ตลอดเวลา เป็นนักปราชญ์ที่อยู่แนวหน้าคนหนึ่ง รายงานของเขาทุกอย่างเป็นที่เชื่อถือได้” (ชัยตุ ตาริกฎอบารีย์, 3:2512-2513) บิดาของอิบน์ อิสฮากคืออิสฮากนั้นตามทัศนะของอัลกัศตาลานีย์กล่าวว่า อิสฮากได้แต่งงานกับลูกสาวของสาบิฮ์ ซึ่งเป็นทาสของฮุซัยติบ อิบน์ อับดุลอูซซา (อัลกัศตาลานีย์ 4:328) อิบน์อิสฮากมีพี่น้องชายสองคน คือ ออบูบักร และอุมร์ (อัลคอฎิบ อับบัคดาซี 1/214) อิบน์ อิสฮากเป็นพี่คนโต ส่วนอุมร์นั้นได้เสียชีวิตหลังจากเขามีอายุประมาณหนึ่งปี หรือสองปี(อัล ญะมาอิลีย : 5-6) อิบน์อิสฮากมีรูปร่างหน้าตาดี และหล่อ (อิบน์นะคิม, อัลฟิหริสต์: 92) แต่ตาเหล่ (อิบน์ ฮัลลิกัน :623) อัชชะหะบีย์ รายงานจากอิบน์อะดีฮ์ว่า อิบน์อิสฮากถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากเพราะว่าเขาชอบเล่นไก่ (อัชชะหะบีย์, 1:164) ร้ายไปกว่านี้ ก็คือมีบันทึกในหนังสืออัลฟิหริสต์ (Al-Fihrist) ของอิบน์นะคิม ซึ่งท่านเองก็คิดว่าเป็นเรื่องเล่าไร้มูลความจริงว่ามีรายงานจากยะกูด ซึ่งรับจากอัลวาकिติดีฮ์ว่า “ในทีประชุม มุหัมมัด อิบน์ อิสฮากมักจะนั่ง

อยู่ด้านหลังใกล้ๆ กับสตรี ตามรายงานกล่าวว่า เขามักจะจัดกลุ่มพูดคุย และเกี่ยวพาราตี กับสตรีในเวลาค่ำคืน ต่อมาเขาถูกจับ และถูกส่งมายังท่านอิซาม (Hisham) ผู้เป็นข้าหลวง ท่านอิซามได้ลงโทษเขาโดยการโบย และสั่งไม่ให้เขากระทำอย่างนั้นอีกต่อไป”

เรื่องราวเหล่านี้ดูเหมือนว่าจะเป็นการขุดเรื่องขึ้นมาจากฝ่ายที่เป็นศัตรูร่วมสมัยกับเขา ทั้งนี้เพราะว่า ท่านอัลคอฎิบ อัลบัฆดาดี ได้ค้นพบเรื่องราวในลักษณะเดียวกันนี้ในสองสายรายงาน คือ จากอิบนุ อิบิฮาซิม (Hazim) และจากอับดุลอาซีซ อิบนุ มุหัมมัด อัลดิรอวารดี ซึ่งเล่าเหตุการณ์ว่า “อยู่มาวันหนึ่ง พวกเรากำลังนั่งอยู่ในมัสญิด และอิบนุ อิสฮากก็อยู่กับพวกเราด้วย พวกเรากำลังเรียนและศึกษาความรู้เกี่ยวกับกลุ่มของอิบนุ อิสฮาก ต่อมา มีชายคนหนึ่งชื่อว่าอาวน (Awn) ซึ่งเป็นคนของข้าหลวง ตรงเข้ามาหาพวกเราพร้อมกับถามว่า คนที่นั่งอยู่กับพวกคุณนั้นคือใคร ? พวกเราก็ตอบว่า เขาคือ มุหัมมัด อิบนุ อิสฮาก ชายคนนั้นก็เข้าไปจับกุมอิบนุ อิสฮากแล้วพาตัวหายไป สักครู่ใหญ่ๆ พวกเราเห็นอิบนุ อิสฮากออกจากวังของท่านมรวาน อยู่ในสภาพที่มีเชือกผูกอยู่ที่คอ และถูกลากเข้าไปยังมัสญิดจากประตูหนึ่งแล้วลากออกไปผ่านอีกประตูหนึ่ง..(อัล คอฎิบ อัล บัฆดาดี, 1: 225)” เกี่ยวกับเหตุการณ์นี้อัลคอฎิบได้บันทึกความเห็นของ อิบนุ อิบิซุนบур (Zunbur) ว่า “การที่อิบนุอิสฮากถูกลงโทษเช่นนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าเขาได้กระทำความผิดที่ร้ายแรงกว่าความผิดที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ฝ่าฝืนกลุ่มกอดะริยะฮฺ ”

รายงานจากมุหัมมัด อิบนุ อับดิลลาฮฺ อิบนุ สะมีร์ ว่า “มุหัมมัด อิบนุ อิสฮากนั้น ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ฝ่าฝืนกลุ่มกอดะริยะฮฺ ทั้งๆ ที่เขาห่างไกลจากแนวความคิดเหล่านั้น” อัชชะหะบี ได้บันทึกคำพูดของอนู ดาอุดว่า “มุหัมมัด อิบนุ อิสฮาก เป็นผู้ฝ่าฝืนกลุ่มกอดะริยะฮฺ และมุตะซัลละฮฺ” (อัชชะหะบี, 3 : 21) ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ มีนักปราชญ์หลายท่านพยายามหลีกเลี่ยงการใช้สายรายงานจากอิบนุอิสฮากมาเป็นหลักฐาน (อัล คอฎิบ อัล บัฆดาดี, 1: 224) นอกจากนี้ท่านยังถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ฝ่าฝืนกลุ่มชีอะฮฺอีกด้วย ดังปรากฏในหนังสือมุอญะมุล อุอะบาอฺ ของยะกูต (Ya'qut) โดยมีสายรายงานจากยะหฺยา (Yahya) อิบนุ สะญิด (Sa'jid) อิบนุ อัลกัตตาน (al-Kattan) ว่า “มุหัมมัด อิบนุ อิสฮาก อัลหะสัน อิบนุ คัมเราะฮฺ และอิบราฮีม อิบนุ มุหัมมัด เหล่านี้เป็นบุคคลที่ฝ่าฝืนท่านอะลี และถือท่านอะลีสูงส่งกว่าท่านอุษมาน” สำหรับคำตอบต่อข้อกล่าวหาทั้งหมดเหล่านี้ น่าจะเพียงพอ

ที่นักวิชาการหะดีษ ไม่ว่าท่านอิมามบุคอรีห์ มุสลิม อะบูดาอุด อัดดริมีซีห์ อันนะสาคีย์ และอิบนุมาญะฮฺ ต่างก็รับสายรายงานจากอิบนุอิสฮาก มาบรรจุในตำราของตน

นักประวัติศาสตร์มีทัศนะที่แตกต่างกันในเรื่องปีที่เสียชีวิตของอิบนุอิสฮาก อัซชะหะบีห์มีความเห็นว่าอิบนุ อิสฮากน่าจะเสียชีวิตในปีที่ 151 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ศักราช (อัซชะหะบีห์ : 1) อิบนุสะอัด และท่านบุคอรีห์ก็เห็นด้วยตามทัศนะนี้ อัญญอบะรียฺได้รายงานจากคำพูดของอิบนุสะอัดว่า “อิบนุมุหัมมัด อิบนุ อิสฮาก ได้บอกผมว่า บิดาของเขาเสียชีวิตในนครบัมดาด (แบกแดด) ในปีที่ 150 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ศักราช และได้ฝังศพไว้ในสุสานอัลคัยษะรอน (Al-Khaizaran)” นอกจากสองรายงานที่แตกต่างนี้แล้ว อัลคอฎิบ อัลบัมดาศียฺ ได้รวบรวมสายรายงานจากท่านอะลี อัลมะคะนียฺ กับอีกสายรายงานหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏนามผู้รายงาน ว่า อิบนุอิสฮาก เสียชีวิตในปีฮิจญ์เราะฮ์ศักราชที่ 152 และรายงานจากอัลเคาะลีฟะฮ์ อิบนุหัยยาตว่า เสียชีวิตในปีที่ 153 ส่วนอิบนุ ค็อลลีกัน มีความเห็นว่าเขาน่าจะเสียชีวิตในปีฮิจญ์เราะฮ์ศักราชที่ 154 จากสายรายงานทั้งหมดนี้โดยสรุปแล้ว อิบนุ อิสฮากเสียชีวิตระหว่างปีที่ 150-154 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ศักราช ท่านยะกูต กล่าวว่า “ศพของอิบนุ อิสฮากฝังไว้ทางทางตะวันออกของสุสานอัลคัยษะรอน ซึ่ง ณ ที่นั่นเป็นที่ฝังศพของมารดาท่านฮารูน อรรอซิด เรียกสุสานสถานแห่งนี้ว่า อัลคัยษะรอน” (ยะกูต, มุอญะมุด อุละบาอฺ) ทั้งนี้เพราะว่ามารดาของฮารูน อรรอซิด และพี่ชายของเขาที่มีชื่อว่า อัลฮาดี มาจากตระกูลอัลคัยษะรอน

คณาจารย์และสานุศิษย์ของอิบนุ อิสฮาก

อิบนุอิสฮาก กำเนิดที่นครมะดีนะฮ์และได้พำนักอยู่ที่นั่นประมาณ 30 ปี อัลคอฎิบ อัลบัมดาศียฺ กล่าวว่า “อิบนุ อิสฮากเคยพบปะกับท่านอนัส อิบนุ มาลิก และท่านสะอีด อิบนุ อัลมุสัยยับ ท่านเคยศึกษาและรับฟังรายงานจากบุคคลเหล่านี้คือ อัลกอสิม อิบนุ มุหัมมัด อิบนุ อุบัยกร อัสลิดิก, อะบาน อิบนุ อุษมาน อิบนุ อัฟฟาน, มุหัมมัด อิบนุ อะลี อิบนุ สุซัยน อิบนุ อะลี อิบนุ อะบีฏอลิบ, อะบูสะละมะฮ์ อิบนุ अबديرเราะฮ์มาน อิบนุ อัฟ, अबديرเราะฮ์มาน อิบนุ สุรมุช อัลอะรอญ, นาฟี ผู้เป็นทาสของ अबดุลละฮ์ อิบนุ อุมัร

ตลอดจนเคยศึกษาจากมุหัมมัด อิบน์ มุสลิม อิบน์ ซิอาบ อัซซุรรี และจากนักปราชญ์อื่นๆ อีกหลายท่าน (อัล คอฎิบ อัล บัฆดาดี, 1: 215)”

นอกจากนี้อิบน์ อิสฮาก ยังเป็นลูกศิษย์ของ อาซิม อิบน์ กอตาอะฮ์ และเป็นลูกศิษย์ของยะซิด อิบน์ รุมาน ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของอูรวะฮ์ อิบน์ อัซซุบัยร ท่านยังได้ศึกษาวิชาตัฟซีร จากมุหัมมัด อิบน์ อะบี อะหมัด และจากอัลมุฆีเราะฮ์ อิบน์ละบีบ และเคยอ่านหนังสือต่างๆ ของวะฮับ อิบน์ มุئابบิฮ์ที่เกี่ยวกับอิสรออีลียะฮ์ (J. Fueck, 1925 : 67) ในหนังสือชีเราะฮ์ของอิบน์อิษามได้ให้รายชื่ออาจารย์ของอิบน์อิสฮากเฉพาะที่เป็นชาวมะดีนะฮ์กว่าหนึ่งร้อยคน

อัลญะมาอียะฮ์ ได้กล่าวว่า “อิบน์ อิสฮากได้เดินทางมายังเมืองอเล็กซานเดรียในปี ฮ.ศ. 115 นักปราชญ์ชาวอียิปต์หลายท่าน เช่น ยะซิด อิบน์อะบี หะบิบ และกัอยซ อิบน์ อะบียะซิด รับสาขารายงานจากท่าน” ส่วนอิบน์ หาญูร มีความเห็นว่า อิบน์อิสฮากเดินทางมายังเมืองอเล็กซานเดรียในปี ฮ.ศ. ที่ 119 (อิบน์ หาญูร , 9: 44) ต่อมาอิบน์อิสฮากต้องเดินทางออกจากเมือง อเล็กซานเดรียทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะว่าท่านทนไม่ได้ต่อการถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ฝึกฝนกลุ่มกอดะรียะฮ์ และถูกข้าหลวงแห่งอียิปต์ลงโทษโดยการโบยอีกด้วย อย่างไรก็ตามท่านก็ยังเป็นนักปราชญ์คนหนึ่งที่ได้รับการยกย่องจากเหล่านักปราชญ์ชาวอียิปต์ แม้แต่อัซซุรรีย์เองผู้เป็นอาจารย์ของท่านยกย่องท่านเป็นอย่างมาก ถึงขนาดกล่าวว่า **“ผู้ใดก็ตามที่ต้องการศึกษาวิชาอัลมะฆอซียะฮ์ จงไปหาอิบน์ อิสฮาก”** (อิบน์ คอลลิกัน, ะฟายาตุลอะยาน) มีการเล่าขานถึงเหตุการณ์หนึ่งว่า ครั้งหนึ่ง อิบน์ ซิอาบ อัซซุรรีย์ได้เดินทางไปยังหมู่บ้านแห่งหนึ่ง บรรดาสาธุศิษย์ที่ศึกษาวิชาหะดีษกับท่านต่างก็ติดตามท่านไปด้วย เมื่อเห็นเช่นนั้น อัซซุรรีย์ก็กล่าวแก่บรรดาสาธุศิษย์ของท่านว่า **“ฉันได้ทิ้งขายนาคคนหนึ่ง (หมายถึงอิบน์อิสฮาก) ให้กับพวกคุณแล้วไม่ใช่หรือ ?”** อัศสาญี กล่าวว่า บรรดาสาธุศิษย์ของอัซซุรรีย์เมื่อเกิดข้อสงสัยใน หะดีษบทใดบทหนึ่งที่ได้รับจากอาจารย์พวกเขาก็จะมาถามอิบน์ อิสฮาก ทั้งนี้เพราะว่าท่านเป็นนักท่องหะดีษที่ได้รับการเชื่อถือมากที่สุดในบรรดาพวกเขา อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดี (อัล คอฎิบ อัล บัฆดาดี, 1: 219-220) รายงานจากซุฟยาน อิบน์ อุยัยนะฮ์ว่า “วันหนึ่ง ฉันได้ไปเยี่ยมอัซซุรรีย์ ซึ่งในขณะนั้นมีอิบน์อิสฮากเข้ามาหาท่านด้วย อัซซุรรีย์ได้ถามอิบน์อิสฮากว่า **“ทำไมมาสาย คุณอยู่ที่ไหน?”** อิบน์ อิสฮากตอบ

ว่า “ยามหน้าบ้านของท่านขัดขวางฉันไม่ให้เข้ามา” อับซุรียฺจึงเรียกยามคนนั้นมาพร้อมกับกล่าวว่า “ถ้าชายคนนี้มีมา จงอย่าขัดขวางเขา” อิบน์ อุยัยนะฮ์รับรายงานจากอับนุ บักร อัลคุษะลียฺ ว่า อับซุรียฺ กล่าวว่า **ตราบไคที่อิบนุอิสฮากยังอยู่ ความรู้จะไม่สูญหายจากเมืองมะดีนะฮ์** อับซาฟียฺ กล่าวว่า **ใครก็ตามที่ต้องการศึกษาวิชามะฆะซียฺอย่างลึกซึ้ง เขาจำเป็นต้องไปหามุหัมมัด อิบน์ อิสฮาก** อิบน์อุยัยนะฮ์ กล่าวว่า ฉันได้ถามชะหฺยา อิบน์ มะอินถึงเรื่องราวเกี่ยวกับมุหัมมัด อิบน์ อิสฮาก เขาตอบว่า อาซิม อิบน์ กอตาละฮ์กล่าวว่า **ตราบไคที่อิบนุอิสฮากยังมีชีวิตอยู่ ความรู้จะไม่สูญหายจากมวลมนุษย** และฉันได้ยินอบูมูอาวียะฮ์กล่าวว่า อิบน์ อิสฮากเป็นผู้ที่มีความจำที่ยอดเยี่ยมมากคนหนึ่ง ใครที่ได้รับหะดีษห่าบต หรือมากกว่านั้นก็จะไปหาเขา และมอบให้เขาท่อง พร้อมกับกล่าวว่า จงท่องหะดีษบตเหล่านี้ ถ้าหากฉันลืมไป ท่านจะได้จำหะดีษแทนฉัน “อับดุลลอฮ์ อิบน์ ฟาอิดกล่าวว่า “ ฉันได้เข้าไปฟังอิบนุอิสฮากสอน เมื่อเขายกประเด็นใดประเด็นหนึ่งขึ้นมาสอน เขาจะไม่หยุดจนกว่าทุกคนจะกระจ่างในประเด็นนั้นๆ” อัลญะมาอียฺ รับรายงานจาก ฟะลียฺ อิบน์สุลัยมานกล่าวว่า “ หลายครั้งที่ฉันเห็นอิบนุ ชิอาบ อับซุรียฺถามเรื่องราวเกี่ยวกับมะฆะซียฺจากอิบนุอิสฮาก”

อิบนุหะญูร รายงานจากอะลี อัลมะคีนียฺ กล่าวว่า “**หะดีษของรซูลุลลอฮ์ถูกรวบรวมไว้โดยบุคคลกลุ่มหนึ่ง**” ท่านก็ได้เน้นรายชื่อออกมาจำนวนหกคน พร้อมกับกล่าวว่า “**ความรู้ของบุคคลทั้งหกนี้เท่ากับคนสิบสองคน**” และในจำนวนหกคนนี้ก็มีรายชื่อของอิบนุอิสฮากด้วย (อิบนุ หะญูร, ดัหฺชีบุล ดัหฺชีบ, 9: 40)

ในบรรดาสาธุศิษย์ของอิบนุ อิสฮากที่อยู่ในเมืองมะดีนะฮ์มีนักหะดีษชื่ออิบรอฮีม อิบน์ สะอัด ซึ่งอิบนุหะญูร และบุคอรียฺได้กล่าวไว้ว่า “**อิบรอฮีม อิบน์ หัมซะฮ์ได้บอกแก่ฉันว่า** **อิบรอฮีม อิบน์ สะอัดรับรายงานหะดีษจากอิบนุ อิสฮาก นอกจากอัลมะฆะซียฺแล้ว** **เรื่องราวเกี่ยวกับหุคุ่มต่างๆ ถึง 17,000 บท และเขาก็เป็นนักหะดีษที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในมะดีนะฮ์ในสมัยนั้น**” บุคอรียฺกล่าวอีกว่า มุหัมมัด อิบน์ อิสฮากมีหะดีษที่รายงานเดี่ยว (Infirad) ถึง 1,000 บท

ในช่วงที่อิบนุอิสฮากพำนักอยู่ในอิยิปต์นั้นเป็นช่วงท้ายของการปกครองของราชวงศ์อุมัยยะฮ์ ซึ่งเต็มไปด้วยความปั่นป่วนต่างๆ เมื่ออาณาจักรอุมัยยะฮ์ล่มสลายไปในปี

ฮ.ศ.132 พร้อมกับการขึ้นมาราชวงศ์อับบาซียะฮ์ มีผู้คนเห็นอิบนุอิสฮากปรากฏตัวอยู่กับอบู ญะฟัร อัล-มันซูร สุลต่านคนที่สองของราชวงศ์อับบาซียะฮ์ ซึ่งครองราชระหว่าง ฮ.ศ. 136-158 อิบนุ สะอัด กล่าวว่า “อิบนุอิสฮากหลังจากออกจากเมืองมะดีนะฮ์แล้ว เขาเดินทางมายังเมืองกุฟะฮ์ เมืองมาวะรออูนนะฮ์ (Transoxiana) เมืองเรย (Ray) และเมืองบัฆดาตตามลำดับ และพำนักอยู่ในเมืองบัฆดาตจนถึงช่วงสุดท้ายของชีวิต โดยไม่ได้กลับมาถึงเมืองมะดีนะฮ์อีกเลย เขาได้เดินทางจากเมืองอิยิปต์ ไปยังอิรัก และอิหร่าน แต่เราไม่ทราบอย่างแน่ชัดว่าเขาเดินทางไปยังเมืองไหนก่อน” (อิบนุ สะอัด , 7/2: 62)

อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดีกล่าวว่า “มักกีฮ์ อิบนุ อิบรอฮีมเคยเข้าร่วมฟังอิบนุ อิสฮาก พูดถึง 20 ครั้งในเมืองเรย เมื่อเขาได้พูดถึงหะดีษบทที่เกี่ยวกับคุณลักษณะของพระเจ้าซึ่งมักกีฮ์ไม่อาจรับได้จึงไม่ได้เข้าไปฟังเขาพูดอีกเลย” (อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดี, 1:226) ส่วนอิบนุ สัยยิดินนาสมีความเห็นคัดแย้งว่า มักกีฮ์ อิบนุ อิบรอฮีมเคยเข้ารับฟังอิบนุ อิสฮากพูดเพียง 12 ครั้งเท่านั้น (อิบนุ สัยยิดินนาส, อุญูล อะษร ฟิ ฟุญูล มะฆอซี วัสสิยาร, 1:12)

ยะกูต (มุอัยยะมูล อุตะบาอ) กล่าวว่า “ที่เมืองมาวะรออูนนะฮ์นั้น อิบนุ อิสฮาก พำนักอยู่กับอัล-อับบาซ อิบนุ มุหัมมัด หลังจากนั้นเขาจึงเดินทางไปอยู่กับอบู ญะฟัร อัล-มันซูรต่อ เขาได้นิพนธ์มะฆอซีห์เล่มหนึ่งมอบให้แก่อัล-มันซูร, อัล-อับบาซ กับอัล-มันซูร นั้นเป็นพี่น้องกัน อัล-อับบาซเคยเป็นข้าหลวงประจำเมืองมาวะรออูนนะฮ์ราวปี ฮ.ศ. 142”

อิบนุกุฎัยบะฮ์ กล่าวเสริมอีกว่า “อิบนุ อิสฮากเดินทางไปอยู่กับอบู ญะฟัร อัล-มันซูรที่เมืองฮิเราะฮ์ และเขาได้นิพนธ์มะฆอซีห์เล่มหนึ่งมอบให้แก่อัล-มันซูร ด้วยเหตุนี้ชาวกุฟะฮ์จึงรับฟังอิบนุ อิสฮาก” (อิบนุ กุฎัยบะฮ์ : 247)

อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดี บันทึกเรื่องราวเหล่านี้ค่อนข้างจะแตกต่างกับนักประวัติศาสตร์ท่านอื่นๆ โดยที่เขาได้อ้างจากคำพูดของอัมมารุว่า อิบนุ อิสฮากได้เข้าเฝ้าอัลมะฮ์ดีฮ์ ซึ่งในขณะนั้นบุตรชายของอัลมะฮ์ดีฮ์ร่วมอยู่ด้วย อัลมะฮ์ดีฮ์ได้ถามอิบนุ อิสฮากว่า “คุณรู้จักชายคนนีไ่ม?” อิบนุ อิสฮากตอบว่า “ฉันรู้จัก เขาคือบุตรชายของผู้นำมุลศัรธาซน (อะมีรุล มุอิมิน)” หลังจากนั้นอิบนุ อิสฮากก็ออกไป และได้นิพนธ์หนังสือเล่มหนึ่งมอบให้แก่อัลมะฮ์ดีฮ์ เมื่ออัลมะฮ์ดีฮ์รับหนังสือเล่มนั้นเขากล่าวว่า “หนังสือเล่มนี้ยอดเยี่ยม

เกินไป จงเอามันคืนและสรุปให้สั้นเสีย” ส่วนหนังสือเล่มหนาที่สมบูรณ์นั้นได้เก็บไว้ในห้องสมุดของอะมีรุล มุอฺมินีน (อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดี, 1 : 221-222)

อัลหะสัน อิบน์ มุหัมมัด อัล-มุอฺดิบ ได้ยินจากอนุชัชกล่าวเสริมอีกว่า หนังสือของอิบนุ อิสฮากนั้นอยู่ในสภาพเป็นกระดาษแล้วได้มอบให้แก่สะละมะฮฺ (คืออิบนุ ฟีฏลุ) เรื่องเกี่ยวกับหนังสือของอิบนุ อิสฮากนั้นสายรายงานจากสะละมะฮฺเป็นที่น่าเชื่อถือมากที่สุด เพราะว่าหนังสือฉบับที่เป็นกระดาษอยู่นั้นอยู่ในมือของเขา อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดีอ้างรายงานจากสะละมะฮฺกล่าวว่าอิบนุ อิสฮากเข้าไปเฝ้าอัลมะฮ์ดี ในขณะที่ยุศรียะฮ์ของเขาอยู่ร่วมด้วยนั้น น่าจะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เหตุการณ์ที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือ อิบนุ อิสฮากเข้าไปเฝ้าอัลมันซูรในขณะที่ยุศรียะฮ์ของเขาอยู่ร่วมด้วย

ก่อนที่อิบนุ อิสฮากจะเดินทางมาพำนักอยู่ที่เมืองบัฆดาดีเขาเคยแวะอยู่ที่เมืองเรย เพราะว่ามีราชทายาทอัลมันซูรพำนักอยู่ที่นั่น ประกอบกับสมัยนั้นเมืองบัฆดาดียังไม่ได้สถาปนาขึ้น ส่วนเมืองกูฟะฮ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของเมืองฮิราฮ์ เมื่อเมืองบัฆดาดีได้สถาปนาขึ้นราวในปี ฮ.ศ. 146 สมัยการปกครองของอัลมันซูร อิบนุอิสฮากก็ย้ายมาพำนักอยู่ที่เมืองใหม่นี้ เขาเป็นคนรุ่นแรกคนหนึ่งที่มาอาศัยอยู่ในเมืองบัฆดาดี อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดีกล่าวในหนังสือตาริคุลบัฆดาดีในบทว่าด้วยอัตตะชีวะประวัติ ว่า “ไม่ว่าในหมู่ชาวเมืองบัฆดาดีดั้งเดิม หรือผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ ชื่ออิบนุ อิสฮากก็ปรากฏอยู่กับพวกเขา ในเมืองบัฆดาดีฉันไม่เห็นใครที่อาวโสและเคร่งครัดศาสนามากกว่าเขา หลังจากเสียชีวิตแล้วนามของเขาเป็นที่รำลึกถึงมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ฉันจึงเริ่มด้วยนามของเขา ก่อนแล้วตามด้วยรายนามบุคคลอื่น ๆ ถ้าไม่เป็นเพราะเหตุนี้ฉันจะต้องเริ่มด้วยอัตตะชีวะประวัติของนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดคือ มุหัมมัด อิบน์ อะหมัดจึงจะเหมาะสมที่สุด” (อัลคอฎิบ อัลบัฆดาดี, 1:214)

ความขัดแย้งกับนักปราชญ์ร่วมยุค

ตามทัศนะของอิบนุ ชัยฮิดดินนาส (1/16-17) และอิบนุฮาญัร (9/45) รายงานจากหนังสือ กิตาบุสตีเกาะฮ์ ของอนุคอดิม อิบน์ หิบบานว่า มีอุลามาร่วมสมัยกับอิบนุอิสฮากสองท่านคือท่านอิมามมาลิก อิบน์ อนัสและท่านอิฮาม อิบน์ อุรวะฮ์ ทั้งสองมีความขัดแย้งและพุดถึงอิบนุอิสฮากในทางลบอย่างเปิดเผย อิฮามได้ปฏิเสธการรับหะดีษของอิบนุ

อิสฮากจากท่านฟาติมะฮฺ บินติ อัลมุญซिर ส่วนท่านมาลิกได้ตำหนิและวิพากษ์วิจารณ์ต้นตระกูลของอิบนุอิสฮาก อิบนุอิสฮากเองก็กล่าวหาและวิพากษ์วิจารณ์ท่านในลักษณะเดียวกัน ทั้งสองจึงเกิดวิวาทะอย่างรุนแรง มีอยู่วันหนึ่ง เมื่ออิบนุ อิสฮากทราบข่าวว่าอิมามมาลิกได้เขียนหนังสืออัลมุวัฏฏะฮฺ อิบนุ อิสฮากได้กล่าวแก่บรรดาสาธุศิษย์ของท่านว่า “พวกเจ้าจงนำหนังสือเล่มนั้นมา ฉันจะฉีกมันเป็นชิ้น ๆ” “อิมามมาลิกก็ได้ตอบว่า “ชายคนนั้น (อิบนุ อิสฮาก) เป็นดั่งผู้ญัตตคนหนึ่งที่ได้รับกระแสรายงานจากยิว” ความขัดแย้งของทั้งสองนับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น จนกระทั่งว่าทั้งสองไม่สามารถอยู่ในเมืองเดียวกันได้ ในที่สุดทั้งสองได้หันหน้ามาเจรจาและกำหนดข้อตกลงด้วยกัน โดยที่อิบนุ อิสฮากตัดสินใจที่จะเดินทางไปยังเมืองกูฟะฮฺ ก่อนที่เขาจะเดินทางออกจากเมืองมะดีนะฮฺ อิมามมาลิกได้มอบเงินแก่เขาจำนวน 50 ดินาร พร้อมกับผลผลิตจากการเกษตรของตนในปีนั้นอีกจำนวนครึ่งหนึ่ง

อัลคอกุบิ อัลบัฆดาดีได้เล่าเหตุการณ์เพิ่มเติมอีกว่าครั้งหนึ่ง อิบนุ อิดเรส (อัลอูคัย) เข้าไปหาอิมามมาลิก พร้อมกับกล่าวว่า “ฉันเป็นผู้สนับสนุนอิบนุอิสฮาก” อิมามมาลิกตอบว่า “คุณยังสนับสนุนเขาอีกหรือ... ฉันไล่เขาออกจากเมืองมะดีนะฮฺแล้ว” (อัลคอกุบิ อัลบัฆดาดี, 1:233) อัลคอกุบิเล่าอีกว่า มีคนกลุ่มหนึ่งซึ่งประกอบด้วย อิบนุ อบี ซิอูบุ, अबดุลอะซีซ อิบนุ มาญิซูน, อิบนุ อบี หะซิม และมุหัมมัด อิบนุ อิสฮาก กำลังพูดคุยเกี่ยวกับมาลิก อิบนุ อนัส ดูเหมือนว่าอิบนุ อิสฮากจะพูดรุนแรงที่สุดเกี่ยวกับท่านมาลิกเขา กล่าวว่า “พวกเจ้าจงนำหนังสือบางเล่มของมาลิกมา ฉันจะแฉความผิดพลาดของเขานั้ รู้ดีเกี่ยวกับหนังสือของเขา” (อัลคอกุบิ อัลบัฆดาดี, 1:224)

ประเด็นที่อิมามมาลิกตำหนิอิบนุ อิสฮากไม่ใช่ในเรื่องหะดีษ แต่ท่านเห็นว่าไม่เหมาะสมที่อิบนุ อิสฮากรายงานเรื่องราวเกี่ยวกับการทำสงครามของท่านศาสดา (อัลมะฆอซีฮฺ) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวเกี่ยวกับชาวยิวที่คัยบาร (Khaibar) ยิวเผ่ากูร็อยชะฮฺและยิวเผ่าอันนะฎิรซึ่งอิบนุอิสฮากรับและท่องจำมาจากบรรพบุรุษของเขาและจากลูกหลานชาวยิวที่รับอิสลามโดยที่ไม่ได้กลั่นกรองความถูกต้องของกระแสรายงานมาก่อนทั้งนี้เป็นเพราะว่าอิมามมาลิก เป็นนักหะดีษ โดยธรรมชาติของนักหะดีษแล้ว ย่อมเคร่งครัดในการตรวจสอบสายรายงาน ท่านจะยอมรับเฉพาะรายงานจากผู้ที่เกี่ยวข้องได้เท่านั้น

อิบนุ อีซามซึ่งเป็นนักชีเราะฮ์ก็ได้กลั่นกรองและตัดทิ้งบางสิ่งบางอย่างจากหนังสือของอิบนุ อิสฮากโดยเขากล่าวว่า “ฉันได้ตัดทิ้งหะดีษบางบทออกไปจากหนังสือของอิบนุ อิสฮาก ที่ไม่ใช่ของท่านศาสดา และหะดีษบทที่อุกวิพากษ์วิจารณ์กันในเรื่องสถานภาพของมัน” (อิบนุ อีซาม, ชีเราะฮ์ : 4)

เหตุการณ์ระหว่างอิบนุ อิสฮาก กับอูษะนีฟะฮ์มีการกล่าวถึงว่าครั้งหนึ่ง อูษะนีฟะฮ์ อัลมันซูร ได้เรียกประชุมบรรดานักปราชญ์และอุละมาอ์ ทั้งจากเมืองกูฟะฮ์ เมืองมะดีนะฮ์ และจากเมืองอื่นๆ เพื่อขอความเห็นในการวินิจฉัยปัญหาทางกฎหมายเรื่องหนึ่ง อิบนุ อิสฮากและอูษะนีฟะฮ์ก็ได้รับเชิญเข้าร่วมประชุมครั้งนี้ด้วย ความเห็นของอูษะนีฟะฮ์หนักแน่นและเป็นที่ยอมรับมากกว่าคนอื่นๆ ในที่ประชุมนั้น ด้วยเหตุนี้ อูษะนีฟะฮ์ อัลมันซูรจึงรับสั่งให้แต่งตั้งอูษะนีฟะฮ์เป็นที่ปรึกษาทางกฎหมายของพระองค์ พร้อมกันนั้นก็ได้แต่งตั้งให้อิบนุ อิสฮากเป็นผู้รวบรวมชีวประวัติของศาสดามุฮัมมัด (ศ็อล.ฯ) เพื่อมอบให้แก่อัลมะฮ์ดีซึ่งเป็นราชโอรสของพระองค์

อยู่มาวันหนึ่ง อูษะนีฟะฮ์และอิบนุอิสฮากได้มีโอกาสเข้าเฝ้าอัลมันซูรพร้อมๆ กัน อิบนุอิสฮากเห็นอัลมันซูรมักจะปรึกษาอูษะนีฟะฮ์เกี่ยวกับกฎหมายและการพิพากษาปัญหาต่างๆ ตลอดเวลา เขารู้สึกอิจฉาอูษะนีฟะฮ์ที่ได้รับเกียรติมากกว่าตน จึงคิดวางแผนเพื่อลดความเชื่อถือของอูษะนีฟะฮ์ด้วยการแกล้งถามอูษะนีฟะฮ์คำถามหนึ่งว่า “คุณมีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับคนๆ หนึ่งที่สาบานตนโดยไม่ได้อิงกับคำว่าอินชาอัลลอฮ์ กับอีกคนหนึ่งกล่าวว่าอินชาอัลลอฮ์โดยเว้นช่วงกับคำสาบาน” อูษะนีฟะฮ์ตอบว่า “ถ้ากล่าวอินชาอัลลอฮ์นั้นจะมีผลในคำสาบานที่กล่าวอย่างต่อเนื่องเท่านั้น” อิบนุ อิสฮากตอบว่า “มันไม่มีผลได้อย่างไรในเมื่ออูษะนีฟะฮ์ อัลอับบาส อัลดูลลอฮ์ อิบนุ อับบาส ซึ่งเป็นท้าวของอะมีร์มุฮัมมิดีนมีทัศนะว่าสามารถกระทำได้ ถึงแม้ว่ามันจะล่องลอยไปเกือบหนึ่งปีแล้วก็ตาม อูษะนีฟะฮ์ อัลอับบาสได้อ้างหลักฐานจากอัลกุรอานว่า “เมื่อสูเจ้าหลงลืม ก็จงรำลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าเถิด” อัลมันซูรเมื่อได้ยินเช่นนั้น จึงถามอิบนุ อิสฮากย้ำอีกว่า “อูษะนีฟะฮ์ อัลอับบาส กล่าวเช่นนั้นจริงหรือ?” อิบนุ อิสฮากตอบว่า “ใช่..ท่านกล่าวเช่นนั้นจริง” อัลมันซูรจึงหันไปถามอูษะนีฟะฮ์ด้วยอาการพิโรธว่า “เจ้ากล้าแสดงความเห็นที่ขัดแย้งกับ อูษะนีฟะฮ์ อัลอับบาสกระนั้นหรือ?” อูษะนีฟะฮ์ตอบว่า “เปล่า...ข้าพเจ้าไม่ตั้งใจจะขัดแย้งกับอูษะนีฟะฮ์ อัลอับบาส

อัลอับบาส แต่ข้าพเจ้ากำลังจะอธิบายว่าฉันไม่ใช่คำพูดของอนุ อัลอับบาส เพราะข้าพเจ้าได้ยืนยันหะดีษของท่านบีบหนึ่งว่า “ผู้ใดกล่าวคำยกเว้นคือกล่าวอินชาอัลลอฮ์ ในคำสาบานของตน สำหรับเขาแล้วไม่มีความผิด และความหายนะจะไม่เกิดแก่เขา” เราเรียกคำสาบานที่อิงกับอินชาอัลลอฮ์นี้ว่า ยะมีนุสเมาซูล สำหรับอิบนุ อิสฮากและพรรคพวกของเขาแล้ว เห็นว่าการได้มาเป็นเคาะลีฟะฮ์ของท่านนั้นไม่ถูกต้อง พวกเขาจึงปฏิบัติตามคำพูดของอนุ อัลอับบาสและยึดถือมันเป็นหลักฐาน” อัลมันซูรจึงถามด้วยความสงสัยว่า “คุณหมายความว่าอย่างไร ?” อนุหะนีฟะฮ์ตอบว่า “พวกเขาให้การสัตยาบันต่อท่านด้วยความกลัว เมื่อได้โอกาสพวกเขาอาจกลับคำสัตยาบันได้ทุกเมื่อ และพวกเขาจะไม่ประสบกับความหายนะอีกด้วย” อัลมันซูรจึงถามเพื่อความมั่นใจอีกว่า “มันเป็นอย่างนั้นจริงหรือ?” อนุหะนีฟะฮ์ตอบว่า “ใช่... พวกเขาเป็นอย่างนั้นจริง” เมื่อได้ยินเช่นนั้นอัลมันซูรจึงมีรับสั่งให้จับและกักขังอิบนุอิสฮากไว้.

เหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือมะนากิบูล อิมามิล อะซัม (Manakib al-Imam al-A'zam) เล่ม 1 หน้า 183-184 ของอัลมุวัฟฟัก อิบนุ อะฮฺมัด อัล-มุกี (เสียชีวิต ฮ.ศ. 568) และเป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ เหตุการณ์เดียวกันนี้มีบันทึกไว้ในหนังสือของมะสาลิกุลอับซอร (Masalik al-Absar) ของอิบนุ ฟีฏิลิลาฮ์ อัล-อุมะรียฺ แต่เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นระหว่างอนุหะนีฟะฮ์กับฮามิด อัตุสสัย ไม่ใช่ระหว่างอนุหะนีฟะฮ์กับอิบนุ อิสฮาก และเชื่อว่าสายรายงานนี้น่าจะถูกต้องมากกว่า

ส่วนเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างอิบนุ อิสฮากกับอิซฮาม อิบนุ อุรวะฮ์ซึ่งบันทึกโดยอิบนุ กุฏัยบะฮ์ว่า อิบนุ อิสฮากได้รายงานหะดีษบทหนึ่งจากฟาติมะฮ์ บินติ อัล-มุหนิร อิบนุ อัชชูบัยร ซึ่งเป็นภรรยาของอิซฮาม อิบนุ อุรวะฮ์ แต่อิซฮามได้ปฏิเสธการรายงานหะดีษของอิบนุ อิสฮากโดยกล่าวว่า “เขา (อิบนุอิสฮาก) ไม่เคยมีโอกาสนำไถ้ภรรยาฉันเลย” (อิบนุ กุฏัยบะฮ์ : 247) อิบนุ อันนะคีม ได้บันทึกคำพูดของ อิซฮามเพิ่มเติมอีกว่า “อิบนุอิสฮากเข้ามาหาฉัน และได้ยืนยันหะดีษจากนางเมื่อไรกัน?” (อิบนุ อันนะคีม : 92) อัลคอกุบิ อัลบัฆดาดีย์รายงานจากสะอิด อิบนุ อัล-กัฏตานซึ่งได้ยืนยันอิซฮาม อิบนุ อุรวะฮ์พูดเกี่ยวกับอิบนุ อิสฮากว่า “เขาเป็นผู้โกหก ตั้งตัวเป็นศัตรูกับอัลลอฮ์ อ้างว่าตัวเองรับรายงานหะดีษจากภรรยาของฉัน ทั้งๆ ที่เขาไม่เคยเจอนางเลย” (อัลคอกุบิ อัลบัฆดาดีย์, 1: 222)

รายงานข้างต้นนี้ดูเหมือนว่าจะเกินความเป็นจริงและไม่เป็นธรรมต่ออิบну อิสฮาก เป็นอย่างมาก เพราะว่าอิบнуอิสฮากได้รายงานหะดีษจากนางพะติมะฮฺแค่เพียงบทเดียวเกี่ยวกับการทำความสะอาดผ้าที่เปื้อนเลือดประจำเดือนเท่านั้น (อิบну สัยยิดินนาส, 1:13) ซึ่งเขาอาจจะถามให้แก่ตัวเอง มารดา หรือถามให้แก่ภรรยาของเขาก็ได้ ประกอบกับเนื้อหาตัวบทหะดีษที่รายงานโดยอิบну อิสฮากนั้นไม่ได้แตกต่างกับสายรายงานคนอื่นๆ เลย หะดีษบทนี้ปรากฏอยู่ในศอฮิหฺ บุกอริยฺ กิตาบุลหัยฎุ บาบที่ 9 ซึ่งเรียงสายรายงานดังนี้ “จากมาลิก รายงานจาก **อิซาม อิบну อุรวะฮฺ** รับจากฟาติมะฮฺ บินติ อัล-มุญชีร ซึ่งรับจากอัสมาอฺว่า....” ส่วนสายรายงานที่ปรากฏอิบнуอิสฮากนั้นได้บันทึกในสุนันของอบิดาอุดในกิตาบุญญูฮฺเราะฮฺ บาบที่ 13 โดยเรียงสายรายงานดังนี้ “จากอิบнуอิสฮาก รายงานจากฟาติมะฮฺ บินติ อัล-มุญชีร ซึ่งรับรายงานจากอัสมาอฺกล่าวว่า...” สายรายงานทั้งสองนี้ไม่มีความแตกต่างในเนื้อหาตัวบทของหะดีษ แต่ประเด็นที่เป็นข้อครหาแก่อิบнуอิสฮากนั้นคือ เขาได้ยินหะดีษบทนี้โดยตรงจากพะติมะฮฺ หรือว่าเขาได้ยินผ่านสามีของนางคือ อิซาม อิบну อุรวะฮฺ นักวิชาการหลายท่านที่ไม่เห็นด้วยที่อิซาม อิบну อุรวะฮฺ กล่าวหาอิบну อิสฮาก อย่างรุนแรงว่าเป็นผู้โกหก และปฏิเสธการรับหะดีษของเขาจากนางพะติมะฮฺผู้เป็นภรรยาตนเอง ท่านอิมามอะหมัด อิบну หันบัล กล่าวว่า **“อิซามรู้ได้อย่างไรว่า อิบну อิสฮากไม่เคยได้ฟังหะดีษจากนางพะติมะฮฺ เป็นไปได้ที่อิบну อิสฮากในช่วงวัยเด็กเคยเข้าไปนั่งฟัง หะดีษจากนางในมัสยิด หรือว่าเขาเคยเข้าไปหานางและรับหะดีษจากนางหลังผ้าม่านก็ได้ ซึ่งมันไม่เห็นแปลกตรงไหนเลย ประกอบกับนางมีอายุมากและเป็นหญิงชราคนหนึ่งเท่านั้น”** (อิซชะหะบียฺ, มีซานุล อิตติคาล 3: 22) นางพะติมะฮฺเป็นรุ่นพี่และมีอายุมากกว่าอิบну อิสฮากประมาณ 37 ปี เพราะนางเกิดในปี ฮ.ศ. 48 (อุมัร ริฎอ กะฮาละฮฺ, 1: 13) ส่วนอิบну อิสฮากเกิดในปี ฮ.ศ. 85 ท่านอิมามอะหมัด อิบну หันบัล กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า ฉันได้รับรายงานจากอบู คาวูด ซึ่งเล่าถึงคำพูดของชะหฺยา อิบну กัดดานว่า **“ฉันขอยืนยันหยันว่า มุหัมมัด อิบну อิสฮากเป็นผู้โกหกมดเท็จ”** อบู คาวูด ถามชะหฺยาว่า **“แล้วคุณรู้ได้อย่างไร ?”** ชะหฺยาตอบว่า **“ท่านวุฮัยบบอกแก่ฉัน”** อบู คาวูดก็ไปถามท่าน วุฮัยบว่า **“แล้วคุณรู้ได้อย่างไร ?”** ท่านวุฮัยบตอบว่า **“ท่าน มะลิก อิบну อนัส บอกแก่ฉัน”** อบู คาวูดก็ไปถามท่านมะลิกว่า **“แล้วคุณรู้ได้อย่างไร?”** มะลิกตอบว่า **“อิซาม อิบну อุรวะฮฺ บอกแก่ฉัน”** อบู คาวูดก็ไปถามอิซาม อิซาม

ตอบว่า “อิบนุ อิสฮากได้อ้างว่ารับหะดีษจากนางพะติมะฮฺ ผู้เป็นภรรยาของฉันทน์ ทั้งๆ ที่นางร่วมเตียงกับฉันทน์ตั้งแต่อายุ 9 ขวบ จนกระทั่งนางกลับไปสู่ความเมตตาของอัลลอฮฺ นางไม่เคยพบกับผู้ชายคนอื่นเลย” (อิซชะหะบีเย่, มีซานุลอิติคาล 3: 22) คำพูดของอิซฮาม อิบนุ อูรวะฮฺนี้ขัดแย้งกับความเป็นจริงเป็นอย่างมาก ดังที่อิซชะหะบีเย่กล่าวไว้คือ “ข้อความที่ท่านอิซฮามแต่งงานกับนางพะติมะฮฺในช่วงที่นางอายุได้ 9 ขวบนั้น เป็นข้อความที่ผิดพลาดอย่างชัดเจน แต่ฉันทน์ไม่รู้ว่ข้อความนี้เกิดจากสายรายงานคนไหน เพราะว่านางพะติมะฮฺนั้นมีอายุมากกว่าอิซฮาม ผู้เป็นสามีของนางถึง 13 ปี และในช่วงที่นางไปอยู่กับสามีของนางนั้น นางต้องมีอายุมากกว่า 20 ปีอย่างแน่นอน”

ท่านชะกูบ อิบนุ ซัยบะฮฺเล่าว่า ฉันทน์เคยไปถามอิบนุ อัล-มะดีนีเย่ เกี่ยวกับอิบนุ อิสฮาก เขาตอบว่า “ตามทัศนะของฉันทน์แล้ว หะดีษที่รายงานโดยอิบนุอิสฮากนั้นเป็นที่รับได้” ฉันทน์ก็ถามต่ออีกว่า “แล้วตามที่ท่านมะลิกกล่าวหาเขาฉันทน์ ท่านคิดว่อย่างไร?” เขาตอบว่า “ท่านมะลิกไม่รู้จักเขาดี ไม่เคยนั่งคุยกับเขา อะไรเกิดขึ้นในเมืองมะดีนะฮฺท่านมะลิกไม่รู้หรอก” ฉันทน์ก็ย้อนถามอีกว่า “แต่ว่ ท่านอิซฮามก็พูดเกี่ยวกับอิบนุ อิสฮากในลักษณะนั้นเช่นกัน” เขาตอบว่า “คำพูดของอิซฮามนั้นไม่สามารถถือเป็นหลักฐานได้ เป็นไปได้ที่ในช่วงวัยเด็กอิบนุ อิสฮากเคยเข้าไปหาและรับฟังหะดีษจากภรรยาของอิซฮาม และเป็นที่ทราบกันว่หะดีษของเขานั้นถูกต้อง” (อิซชะหะบีเย่, มีซานุลอิติคาล, 3: 24)

อิบนุ หะญูร อัล-อัศกอละนีเย่ รายงานจากคำพูดของอิมามบุคอรีว่ว่า อะลี อิบนุ อับดุลลอฮฺ อัล-มะดีนีเย่บอกแก่ฉันทน์ว่า “ฉันทน์ได้ตรวจสอบหนังสือของอิบนุ อิสฮาก และพบหะดีษสองบทที่สามารถวิพากษ์วิจารณ์กันได้ ถึงกระนั้นก็ตาม มันก็เป็นไปได้ที่จะเป็นหะดีษที่ถูกต้อง” (อิบนุ หะญูร อัล-อัศกอละนีเย่, 9: 42) อิบนุ หะญูร กล่าวเสริมอีกว่ “ผู้ที่กล่าวหาว่อิบนุ อิสฮากเป็นคนโกหกมดเท็จนั้น ประกอบด้วย ท่านสุลัยมาน อัลดัยมียฺ, ท่านยะหฺยา อัลกัตตาน และท่านวุซัยบฺ อิบนุ คอลิด สองคนสุดท้ายนี้เป็นผู้ดำเนินตามรอยท่านอิซฮาม อิบนุ อูรวะฮฺ และท่านมาลิก ส่วนท่านสุลัยมาน อัลดัยมียฺนั้นฉันทน์ไม่ทราบว่ทำไมเขาจึงวิพากษ์วิจารณ์อิบนุ อิสฮาก ทั้งๆ ที่เขาเองก็ไม่ใช่ว่าเป็นผู้ที่อยู่ในขอบข่ายที่สามารถจะรายงานหะดีษ (Jarh wa Ta'dil)” (อิบนุ หะญูร อัล-อัศกอละนีเย่, 9: 42) อิซฮาม อิบนุ อูรวะฮฺเป็นบุตรของอิซหุบบัรฺ อิบนุ อัล-เอวาม ซึ่งเป็นสามีของอัสมาอฺ บินติ อบีบักรฺ อัศศิดดีก อัลดัยมียฺ คงจะเป็นเพราะว่มีความเกี่ยวพันทางเครือญาติดังกล่าวนีเองที่ทำให้สุลัยมาน

อัครดัยมีย์ สนับสนุนอิซฮามในการวิพากษ์วิจารณ์และตำหนิอิบนุ อิสฮาก ถึงแม้ว่าอิบนุ อิสฮากจะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และถูกตำหนิอย่างรุนแรงจากอิซฮาม อิบนุ อูรวะฮ์ก็ตาม แต่ในหนังสือของท่านปรากฏสายรายงานของอิซฮามและคนในตระกูลอูรวะฮ์ อิบนุ อัซซุบัยรมากมาย⁵ นี่แสดงให้เห็นถึงความใจกว้างทางวิชาการของอิบนุ อิสฮาก

ลักษณะงานเขียนของอิบนุ อิสฮาก

ประเด็นที่นักหะดีษวิพากษ์วิจารณ์อิบนุ อิสฮากเป็นอย่างมากคือ ท่านรายงานหะดีษในลักษณะตัดลิศ (Tadlis)⁶ อะหฺมัด อิบนุ หันบัลกล่าวเกี่ยวกับอิบนุ อิสฮากว่า “เขาเป็นผู้กระตือรือร้นเกี่ยวกับหะดีษเป็นอย่างมาก” ครั้งหนึ่งมีคนถามอะหฺมัด อิบนุ หันบัลว่า “หะดีษที่อิบนุ อิสฮากรายงานคนเดียว ท่านจะรับหรือไม่ ?” ท่านตอบว่า “ฉันขอสาบานต่อพระเจ้า ฉันจะไม่รับหะดีษนั้น เพราะว่าฉันเคยเห็นเขารายงานคนเดียวในหะดีษที่มีสายรายงานต่อเนื่องกันหลายคน ฉันไม่สามารถแยกแยะคำพูดของเขาออกจากคำพูดของคนอื่นๆ ได้” (อัลคอฎิบ อัลบัณดาดีย์, 1: 229-230) อิบนุ สัยยิดินนาสกล่าวเพิ่มเติมว่า “อิบนุ อิสฮากบางครั้งจะบอกสายรายงานอย่างต่อเนื่อง แต่บางครั้งก็จะตัดสายรายงานบางคนออกไปโดยจะบอกเฉพาะผู้รายงานชั้นสูงสุดเท่านั้น” (อิบนุ สัยยิดินนาส, 1:10) ทั้งนี้สาเหตุมาจากความแตกต่างในลักษณะเฉพาะระหว่างหะดีษกับประวัติศาสตร์ หะดีษจะเข้มงวดกวดขันในเรื่องพยานผู้รายงาน โดยไม่ได้เน้นหนักในเรื่องความต่อเนื่องของเรื่องราวและเหตุการณ์มากนัก ส่วนประวัติศาสตร์นั้นจะรวบรวมเหตุการณ์และเรื่องราวอย่างต่อเนื่องพร้อมกับสายรายงานและคำอธิบายโดยไม่ได้เข้มงวดในการรักษาข้อความเดิม ลักษณะเช่นนี้ไม่เฉพาะอิบนุ อิสฮากเท่านั้น อัซซุฮรีเองบางครั้งก็กระทำในลักษณะนี้เช่นกัน ดังที่ตัวเองยอมรับว่า “บางครั้งในหะดีษบทหนึ่งซึ่งตอนหนึ่งฉันรับจากผู้รายงานคนหนึ่ง และอีกตอนหนึ่งฉันรับจากผู้รายงานอีกคนหนึ่ง และบางครั้งหะดีษที่รายงานจากคนหนึ่ง มีความชัดเจนมากกว่าอีกคนหนึ่ง ทั้งหมดนี้ ฉันจะรวบรวมปะติดปะต่อไว้เป็นหนึ่งเดียว”

อิบนุ อิสฮากเป็นศิษย์คนโปรดของอัซซุฮรี และเป็นเรื่องธรรมดาในเชิงตรรกะ ลูกศิษย์ย่อมคล้อยตามผู้เป็นอาจารย์ของตน แต่สิ่งที่น่าแปลกก็คือ ไม่มีใครกล้าติเตียนหรือวิพากษ์วิจารณ์อัซซุฮรีเลย ทั้งๆ ที่อิบนุ อิสฮากกับอัซซุฮรีก็มีระเบียบวิธีรายงานหะดีษที่

คล้ายกัน แม้แต่นักหะดีษรุ่นก่อนทั้งสอง อย่างเช่น ท่านอุรวะฮ์ อิบน์ อัซซุบัยรฺเองบางครั้งก็ปฏิบัติลักษณะนี้เช่นกัน⁷ เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ที่ดำเนินอิบบ์ อิสฮากว่าเป็นผู้รายงานตัดลีส (Tadlis) แต่ในขณะที่เดียวกันพวกเขากลับยอมรับการรายงานของอุรวะฮ์ ข้อความต่างๆ นี้ อาจไม่ปรากฏให้เห็นถ้าอิบบ์ อิสฮากไม่ได้ขัดแย้งกับท่านมาลิกและท่านอิซฮาม อิบน์ อุรวะฮ์

นักหะดีษที่ยิ่งใหญ่อย่างเช่นอิมามบุคอรี⁸ ยกย่องและชื่นชมอิบบ์ อิสฮากเป็นอย่างมาก (บุคอรี , อัล-ตารีศุลกาบิร, 1, บานุลมุหัมมะดีน) ชุออบะฮ์กล่าวว่า “ด้วยความจำที่ยอดเยี่ยมของมุหัมมัด อิบน์ อิสฮากจึงได้รับสมยานามว่า อะมีรุลมุหัดดีษีน (หัวหน้านักกรายงานหะดีษทั้งหลาย)” อัล-ญะมาอียะฮ์รายงานจากอิบบ์ อะลี⁹ ว่า “อิบบ์ อิสฮากมีความรอบรู้เกี่ยวกับหะดีษมาก แม้แต่ชุออบะฮ์ อัศเศารี¹⁰, อิบน์ อุยัยนะฮ์, ฮัมมาด อิบน์ สะละมะฮ์ และท่านอื่นๆ ก็รับรายงานหะดีษมาจากท่าน คุณงามความดีของอิบบ์ อิสฮากเพียงพอที่เขาได้ทุ่มเทเกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นศาสนาและมะฆอซียะฮ์ต่างๆของท่านศาสดามุหัมมัด (ศ็อลฯ) และการกำเนิดสรรพสิ่งต่างๆ งานเขียนของเขาในเรื่องดังกล่าวนี้ทำหน้าที่งานเขียนของคนอื่นๆ ถึงแม้ว่าในสมัยต่อมางานเขียนลักษณะดังกล่าวนี้เพิ่มมากขึ้น แต่ก็ไม่สามารถเทียบเคียงผลงานของอิบบ์ อิสฮากได้ ฉันได้ตรวจสอบหะดีษบทต่างๆในงานเขียนของเขาทั้งหมด แต่ก็ไม่พบหะดีษบทไหนที่จะสามารถตัดทิ้งได้ การที่เขาถูกวิพากษ์วิจารณ์นั้น อาจเกิดจากความผิดพลาดในบางสิ่งบางอย่างของเขา ซึ่งความผิดพลาดเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นกับทุกคนได้ แต่นั่นมิได้หมายความว่าระดับความน่าเชื่อถือ (Siqah) ของเขาจะสูญหายไป จนต้องปฏิเสธการรายงานหะดีษของเขา นอกจากนี้ในหนังสือ อัล-มุบายะฮะฮ์ของอิมามมุสลิมนั้นก็ได้รวบรวมหะดีษจากอิบบ์ อิสฮาก ส่วนในหนังสืออัล-ศอฮีฮ ของท่านก็มีหะดีษถึง 5 บทด้วยกันที่เอาอิบบ์ อิสฮากเป็นพยาน (อัซ-ซะหะบีย, มีซานุล อิตติฮาด 3: 24) อิมามบุคอรีก็ได้นำชื่ออิบบ์ อิสฮากเป็นพยานในหนังสือของเขาในหลายๆ ที่เช่นเดียวกัน นักหะดีษที่อยู่แนวหน้าทั้งหลายไม่ว่าอบูดาวัด, อันนะสาอี¹¹ และอิบบ์ มาญะฮ์ต่างก็มีรายงานหะดีษจากอิบบ์ อิสฮาก”

แหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับอิบบ์ อิสฮากอย่างละเอียดสามารถค้นหาได้มากที่สุดในการ์ดาของอัลคอฎิบ อัลบัมดาดียะ และในบทนำของหนังสือสิรอตุล อิบน์ สัยยิดีนนาส จาก

ที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าผลงานของมุหัมมัด อิบน์ อิสฮากเป็นมรดกทางวิชาการอิสลามที่ล้ำค่าอย่างไม่ต้องสงสัย

ผลงานของอิบนุ อิสฮาก

งานเขียนของอิบนุ อิสฮากมีหลายเล่มด้วยกัน เช่น กิตาบ อัลคุลาฟาอ์ (Kitab al-Khulafa') ซึ่งมีท่านอัลอุมะวียะเป็นผู้รับรายงานจากท่าน (อิบนุ อัล-นะดีม: 93) กิตาบ อัลชีเราะฮ์ วัล มะฆอซี (Kitab al-Sirati wa al-Maghazi) โดยมีอิบรอฮีม อิบน์ สะอ์ด และอัลนุฟัยลียะ รับช่วงรายงานต่อจากท่าน นอกจากนี้งานเขียนของท่านบางบทปรากฏอยู่ในเอกสารเขียนมือ (Manuscripts) ในห้องสมุดต่างๆ และบางบทปรากฏอยู่ในงานเขียนของนักเขียนรุ่นหลังๆ ดังที่ฟูอาด เซซกิน (Fuad Sezgin) ได้เขียนรายละเอียดของเรื่องนี้ไว้ในงานเขียนของคนที่เป็ภาษาเยอรมัน เป็นการต่อเติมงานเขียนของ Brocklman ที่รวบรวมประวัติงานเขียนภาษาอาหรับ (Fuad Sizgin , 1: 288-289) นอกจากนี้ งานเขียนของอิบนุ อิสฮากบางตอนที่เกี่ยวกับการกำเนิดของสรรพสิ่งได้ค้นพบที่ห้องสมุดกรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย ซึ่งต่อมา Nabia Abotte ได้รวบรวมและตีพิมพ์ในหนังสือของเขาที่มีชื่อว่านูซุซุน อะลัลบารดี (Nususun ala'l-Bardi) และเนื้อหาบางตอนจากตำราตาริก อัลคุลาฟาอ์ (Tarikh al-Khulafa') ของอิบนุ อิสฮากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวที่เกี่ยวกับเหตุการณ์การลอบสังหารท่านเคาะลีฟะฮ์สุอุมัร ตลอดจนถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดตั้งสภาที่ปรึกษา (Shura) ก็มีการตีพิมพ์ในหนังสือ Nususun ala'l-Bardi เช่นกัน ต่อมามีการค้นพบตำราหะดีษ อัลอิสรออ์ วัล มิอรรอจ (Hadith al-Isra' wa al-Mi'raj) ในห้องสมุด Talat ซึ่งเข้าใจว่าเป็นของอิบนุ อิสฮาก⁸ ในห้องสมุด Maskat ก็มีการค้นพบงานเขียนของท่านเกี่ยวกับเหตุการณ์สงคราม al-Basus ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างคนในตระกูลบะกิริและตระกูลดัมลิบ และในห้องสมุดของตระกูลอัลสัยยิด อีซอ อัตตารียะ ในกรุงแบกแดดก็พบงานเขียนของท่านที่มีชื่อ Akhbaru Qulayb wa al-Jassas นอกจากนี้ ผลงานของท่านถูกอ้างอิงปรากฏอยู่มากในงานเขียนต่างๆ เช่น

1. หนังสือประวัติศาสตร์และดัพส์ (อรรถาธิบายอัลกุรอาน) ของอัลญอบารียะ
2. หนังสือ อัลอะฆอนียะ ของอัลอิสฟะฮานียะ
3. หนังสือ อัลอิสติอาบ ของอับลิลบรรุ

4. หนังสือ คะลาอิลุนนูวเวะฮ์ ของอบู นุอัยม
5. หนังสือ ฟุตูหฺ มิสร์ ของอัลวากิดี
6. หนังสือ บักรฺ วะ ดัฆลีบ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอังกฤษ เลขที่ 6499 มี 178 หน้า
7. หนังสือ ตะหฺซึนุลตะหฺซึบ ของอิบนุหะญูร
8. หนังสือมিরอตุลญินาน ของอัลยะฟีอีย
9. หนังสือเราะฎุลอันฟ ของอัล-สุฮัยลีย

Johann Fuech ได้รวบรวมรายนามผู้รายงานงานเขียนของอิบนุ อิสฮาก ดังต่อไปนี้

รายชื่อ	ที่พำนัก	ปีเกิด (ฮ.ศ.)	ปีเสียชีวิต(ฮ.ศ)
1. อิบรอฮีม อิบนุ สะอฺ	มะดีนะฮ์	110	184
2. ซิยาต อิบนุ อับดิลลาฮ์ อัลบักกาอีย	กูฟะฮ์	?	183
3. อับดุลลอฮ์ อิบนุ อิดริส อัล-อูดี	กูฟะฮ์	115	192
4. ยูनुส อิบนุ บุกัยร	กูฟะฮ์	?	199
5. อะบาตะฮ์ อิบนุ สุลัยมาน	กูฟะฮ์	?	187
6. อับดุลลอฮ์ อิบนุ นะมีย	กูฟะฮ์	115	199
7. ยะหยา อิบนุ สะอิด อัล-อุมะวีย	บัมดาด	114	194
8. ญะรีย อิบนุ หะจิม	บัสเราะฮ์	85	170
9. กะรีม อิบนุ อะบี อีซา	บัสเราะฮ์	?	?
10. สะละมะฮ์ อิบนุ อัล-ฟุฎลี อัล-อับรอฮ์	บัสเราะฮ์	191	?
11. อะลี อิบนุ มุญอฮิด	ไรรีย	?	180
12. อิบรอฮีม อิบนุ อัล-มุคตาร์	ไรรีย	?	?
13. สะอิด อิบนุ บะชีร (อัล-ญะมาอีย)	ไรรีย	?	?

14. อุษมาน อิบน์ ศาญ	ไรย์	?	?
15. มุหัมมัด อิบน์ สะละมะฮ์ อัล-หิรรอเนีย	ไรย์	191	?

ตำราชีเราะฮ์ของอิบนุ อีซฮากซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นแหล่งอ้างอิงชั้นต้นเกี่ยวกับชีเราะฮ์ก็รับรายงานจากอิบนุ อิสฮากโดยผ่านสายรายงานของซียาด อิบน์ अबดิลลาฮ์ อิบน์ ญุฬัยล์ อัลบักกาอีย์ ซึ่งเป็นอาจารย์ของอิบนุ อีซฮาก ด้วยเหตุนี้ ระหว่างสองนักชีเราะฮ์จะมีสะพานเชื่อมต่อกันโดยผ่านอัลบักกาอีย์ การที่มีบทย่อชีเราะฮ์ของอิบนุ อีซฮาก ทำให้ผู้คนเกือบลืมตำราชีเราะฮ์ของอิบนุ อิสฮาก

ตำราชีเราะฮ์ของอิบนุ อีซฮาก ที่ค้นพบในหอสมุดอัลกอราวียีน ประเทศมอริอ็อก โกมีต้นฉบับสองเล่ม ต้นฉบับดังกล่าวนี้มีความคล้ายคลึงกับฉบับที่รวบรวมโดยอัสสุลียีไว้หนังสือ อัล-เราะฎูล อะนีฟ ซึ่งส่วนใหญ่ผ่านสายรายงานจากยูनुส อิบน์ ญุฬัยร์ ส่วนฉบับที่ค้นพบในหอสมุดอัลซอฮิรียะฮ์ในประเทศซีเรียนั้นผ่านสายรายงานของมุหัมมัด อิบน์ สะละมะฮ์ เมื่อนำต้นฉบับมอริอ็อกไ้กับต้นฉบับซีเรียและตำราชีเราะฮ์ของอิบนุ อีซฮามาเปรียบเทียบกัน จะเห็นว่ามีแตกต่าง ทั้งในด้านการอธิบาย การใช้คำ ตลอดจนการขึ้นต้นและจบเรื่อง ทั้งนี้เข้าใจว่าบรรดาศาสนิกษย์ของท่านได้เพิ่มเติมและแก้ไขเนื้อหาซึ่งอาจกระทำต่อหน้าหรือโดยความเห็นชอบของท่าน หรืออิบนุ อีซฮากได้แก้ไขเพิ่มเติมเนื้อหาเองขณะที่อ่านให้บรรดาศาสนิกษย์ฟัง ลักษณะดังกล่าวนี้เกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติในตำราคลาสสิกอื่นๆ

ในศตวรรษที่ 7 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ศักราช เคาะลีฟะฮ์อับดุล ฏ็อบ อิบน์ สะอูด อิบน์ ซินกินมีบัญชาให้ข้าหลวงเมืองชีรอซ (Shiraz) แปลตำราชีเราะฮ์ของอิบนุอิสฮากเป็นภาษาเปอร์เซีย ปัจจุบันงานแปลชิ้นนี้มีหลายฉบับเป็นเอกสารเขียนมือกระจัดกระจายเก็บไว้ในหอสมุดต่างๆ เช่นในฝรั่งเศส อังกฤษ เป็นต้น แต่เป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งงานแปลดังกล่าวนี้ดูเหมือนจะเป็นการแปลสรุปความมากเกินไป (Muhammad Ibn Ishaq, 62) ต่อมา Prof. Guillaume ชาวอังกฤษได้แปลสรุปตำราชีเราะฮ์ของอิบนุ อีซฮากเป็นภาษาอังกฤษโดยถือต้นฉบับเขียนมือจากหอสมุดอัลกอราวียีน

สรุป

อิบน์ อีสะฮากเป็นนักชีเราะฮ์และนักมะฆอซีย์ในยุคต้นที่มีชื่อเสียงและสำคัญยิ่งคนหนึ่ง รายงานของท่านเป็นที่เชื่อถือ (Siqah) โดยมีนักหะดีษและนักชีเราะฮ์หลายคนรับรายงานจากท่าน ถึงแม้ว่านักหะดีษบางคนได้ตำหนิตีเดียบบ้างแต่ในภาพรวมก็ไม่ได้ทำลายระดับความเชื่อถือของท่านแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะว่าลักษณะศาสตร์ชีเราะฮ์นั้นมีความแตกต่างกับศาสตร์หะดีษนั่นเอง ผลงานของอิบน์ อีสะฮากมีมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านชีเราะฮ์ มะฆอซีย์ และประวัติศาสตร์เคาะลีฟะฮ์ แต่เป็นที่น่าเสียดายผลงานที่ทรงคุณค่าเหล่านี้ได้สูญหายไปกับกาลเวลา

ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีนักวิจัยหลายคนทั้งที่มาจากโลกมุสลิมและนักบูรพาคดีได้พยายามค้นหางานเขียนของท่านในงานนิพนธ์เขียนมือ (Manuscripts) ที่มีอยู่ในหอสมุดต่างๆทั่วโลก แต่ก็พบไม่มากนัก ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์และกระจัดกระจายทั่วไป อย่างไรก็ตาม นักวิจัยประวัติศาสตร์ก็ยังไม่ละทิ้งความพยายามที่จะตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานบางบทที่ค้นพบให้ประจักษ์แก่สายตาประชาคมโลก ทั้งนี้อยู่บนความสำนึกที่ว่า **“การสูญหายของฉบับสมบูรณ์ ไม่ได้หมายถึงต้องปฏิเสธคุณค่าฉบับแยกส่วน”** ด้วยเหตุนี้จึงมีการตีพิมพ์ผลงานชีเราะฮ์บางบทของอิบน์ อีสะฮากขึ้น เช่น ชีเราะฮ์อิบน์อัส ฮาก ฉบับตะห์กิก โดย Prof.Dr.Muhammed Hamidullah เป็นต้น

เชิงอรรถ

- ¹ ศาสตร์ว่าด้วยชีวิตะประวัติของศาสดามุหัมมัด (ค็อลฯ)
- ² โปรดดูเพิ่มเติมในชีเราะฮ์ อิบน์อิซฮาม, 149-150
- ³ อิบน์ นะคิม ใช้สำนวนในภาษาอาหรับว่า “Mughazalah”
- ⁴ อิซฮามในที่นี้น่าจะเป็น อิสมาแอต อิบน์ อิซฮาม ซึ่งเป็นข้าหลวงในระหว่างปีฮิจญ์เราะฮ์ศักราชที่ 102-114 ส่วนอิซฮามนั้นเป็นข้าหลวงระหว่างปีฮิจญ์เราะฮ์ศักราชที่ 82-86 ในขณะที่อิบน์อิสฮากกำเนิดในปีที่ 85 แห่งฮิจญ์เราะฮ์ ศักราช
- ⁵ ตัวอย่างเช่น ในหนังสือ สิเราะตุ อิบน์ อิซฮาม ฉบับพิมพ์ยุโรป หน้า 144, 205, 277, 413, 650
- ⁶ คือ เจตนาบอกชื่อผู้รายงานคนเดียว
- ⁷ มีตัวอย่างมากมายในหนังสือ มุสนัด ของ อะหมัด อิบน์ หันบัล เช่น 3/323, 4/328,
- ⁸ Collection No: 293, page : 38-65 , Date of Rewriting , 1309

เอกสารอ้างอิง

- Al-Bakri (เสียชีวิต ฮ.ศ. 487), มุอัมมิม บท “อัยนุดดัมร์”
 Da'iratul Ta'arif al-Islamiyyah, หัวข้อ “อิบนุ อิสฮาก”
 Guillaume, A., “The Biography of the Prophet in Recent Research”, Islamic Quarterly,
 London, 1, 1954.
 Hamidullah, Muhammad, “Muhammad Ibn Ishaq the Biography of the Prophe”, Jounal
 of Pakistan Historical Society, Karachi, April, 1967.
 Ibn Hajar Al-Asqalani (เสียชีวิต ฮ.ศ. 853), ดัสซันุดดัซซิบ
 Ibn Khallikan (เสียชีวิต ฮ.ศ. 681), ะฟายาตุล อะอ์ยาน บท “มุหัมมัด อิบนุ อิสฮาก”
 Ibn al-Nadim (เสียชีวิต ฮ.ศ. 377), อัลฟิฮริสต์ (ฉบับพิมพ์ที่ยุโรป)
 Ibn Qutaibah (เสียชีวิต ฮ.ศ. 176), กิตาบุลมะอาริฟ, (ฉบับพิมพ์ที่ยุโรป)
 Ibn Sa'd (เสียชีวิต ฮ.ศ. 230), ฎออบากอด อัลกูบรอ, เล่ม 7 (ฉบับพิมพ์ที่ยุโรป)
 Ibn Sayyidinnas (เสียชีวิต ฮ.ศ. 734), อุญญุดอะษัร ฟิ ฟุญุนิลมะฆอซียะ วัซซียาร (ฉบับพิมพ์
 ที่อียิปต์)
 Al-Jamaili (เสียชีวิต ฮ.ศ. 600) อัลกามิล ฟิ มะอริฟาตริฎาล. (ฉบับเบอรลิน)
 Khairuddin al-Zirikli, กอมุสุลอะลัม.
 Al-Khatib Al-Baghdadi (เสียชีวิต ฮ.ศ. 463), คาริคุลบัมดาค. (ฉบับพิมพ์ที่อียิปต์)
 Al-Imam Bukhari (เสียชีวิต ฮ.ศ. 256), คาริคุลกาบิร, เล่ม 1. (ฉบับพิมพ์ที่ฮัยดาราบัด)
 Robson, J. “Ibn Ishaq's of the Isnad” Bulletin of John Revlands Library, 1955-1956.
 Semsuddin, อิสลามดา ตาริก วัล มุวัรริก, อิสตันบุล, 1340-1342.
 Al-Tabari (เสียชีวิต ฮ.ศ. 310), ตาริกญออบารีย. (ฉบับพิมพ์ที่ยุโรป)
 Watt, W.M. “The Materials Used by Ibn Ishaq” Historian in the Middle East, London,
 1962,
 Yaqut (เสียชีวิต ฮ.ศ. 626), มุอญะมุด อุดาบะอ์ บท “มุหัมมัด อิบนุ อิสฮาก”
 Al-Zahabi (เสียชีวิต ฮ.ศ. 748), อัลอิบารู ฟิ คอบาริ แมน กอบัร. (ฉบับพิมพ์ที่ญะเวด)
 -----, ดัซกิรอตุล ฟูฟฟาซ. (ฉบับพิมพ์ที่ฮัยดาราบัด)

-----, มิซานุลอิฮ์ติคาล.

Al-Zahaili (เสียชีวิต ฮ.ศ. 581), อรรถาธิบาย (ฉบับพิมพ์ที่อียิปต์).